

ANDREAS BURNIER, **Verlangens naar het oneindige**

Van Gogh en Millet als boerenschilders

NRC/Handelsblad, 16 december 1988

Vincent van Gogh was zeer geboeid door het werk van Jean-François Millet en kopieerde veel schilderijen van 'de meester'. In het Rijksmuseum Vincent van Gogh zijn de meeste schilderijen nu naast elkaar te zien. 'Van Goghs werk, hoekiger, harder, rauwer, moderner en expressiever, overtreft uiteindelijk, en zeker tegen het einde van zijn korte schildersleven, het werk van de meester in ieder opzicht.'

Voor Jean-François Millet (1814-1875) en Vincent van Gogh (1853-1890) was het boerenleven om meer dan één reden fascinerend. In het schilderen van boeren en hun werk kon de macht en de schoonheid van de natuur worden uitgebeeld, de toewijding aan die natuur van de eenvoudigste en armste mensen, en de inspiratie die uitgaat van een leven dat parallel loopt met de seizoenen. De 'verlangens naar het oneindige' die veel mensen als een vage, halfbewuste herinnering in zich dragen, konden de boerenschilders en bovenal Van Gogh uitbeelden in landschappen en in de boeren die deze landschappen cultiveerden en bevolkten.

Voor ons, ruim een eeuw later, zijn met name westerse boeren een wel heel weinig inspirerend soort mensen geworden. Op hun totaal gemechaniseerde bedrijven worden dieren vaak met grote wreedheid en kilheid als dingen behandeld; de grond, het water en de lucht worden door overbemesting door boeren vergiftigd; door eenzijdige of onjuiste bebouwing (bv. maïs in plaats van koren) wordt het evenwicht in de natuur verstoord, en door het onverantwoorde bespuiten van gewassen en fruitbomen met pesticiden wordt ons aller gezondheid wellicht fataal aangetast. Juist de meest natuurvrijdige boeren zijn vaak buitensporig rijk geworden door hun praktijken, en de ploeters, voor zover die er nog zijn, moeten dansen naar het pijpen van staatsambtenaren, hun subsidiegevers. Als een kleine minderheid der boeren zich al onthoudt van het telen van met hormonen en geneesmiddelen volgepropte, in misdadig kleine ruimtes opgesloten dieren, van vergiftiging en vernietiging van het plantaardige milieu en ons voedsel door overbemesting en chemische bestrijdingsmiddelen, dan zijn zij in elk geval gedegradeerd, via de duizend-en-een regeltjes waarmee het ambtenarendom hen manipuleert, tot een bestaan als subsidie-horigen. De boeren vormen in onze tijd op hun beurt het subsidieevee van de staat. Zelfs als het allemaal in een enkel uitzonderlijk geval nog niet al te bar en boos toegaat op een moderne boerderij, is er derhalve voor ons maar weinig reden tot nostalgische romantiek.

Het is niet helemaal duidelijk in hoeverre Millet en Van Gogh in hun tijd het landleven, de boerenarbeid en de boerenstand al anachronistisch-idyllisch uitbeeldden. Gegeven wat ik tijdens de jaren veertig van deze eeuw in Nederland nog heb meegemaakt van het boerenbestaan, denk ik echter dat deze negentiende-eeuwse schilders met een enigszins selectieve blik inderdaad tot een verheerlijking van het landleven konden komen. Niet in die zin dat zij alles idealiseerden. Het was vaak zwaar en smerig, ondankbaar en armoedig werk dat boeren in hun tijd verrichtten. En het was juist de kracht van moderne 'boerenschilders' zoals Millet en wat later Van Gogh, dat zij ook de rauwe kanten van het boerenbestaan onverbloemd uitbeeldden. Maar een zekere devotionaliteit, natuur-religiositeit, een prijzenswaardige 'eenvoud des harten' was inderdaad onder boeren nog te vinden, denk ik. 'Als een boer' wilde Vincent Van Gogh, de dominees- zoon uit een familie van vaak rijke kunsthandelaars, werken en leven. Het was voor hem de meest menswaardige vorm van bestaan. Hij kleepte zich ernaar - wat zijn familie en vrienden vaak zeer choqueeerde - en hij werkte ernaar: onverdroten, dag in dag uit, zonder acht te slaan op eer of geldelijk gewin. Zijn grote leermeester in deze was de al in 1875 gestorven Franse boerenschilder Millet, 'vader Millet', in Vincents woorden. Technisch was Millet een belangrijk voorbeeld voor de aanvankelijk maar moeizaam tekenende en portretterende autodidact Van Gogh. In zijn respect voor de natuur en voor degenen die haar cultiveerden, leek Millet bovendien een geestelijke verwant. Het is in dit verband interessant dat het bebouwen of cultiveren van de aarde en het woord 'cultus' dat wij nog gebruiken voor de religieuze eredienst etymologisch ten nauwste zijn verwant. In het Latijn is een cultor zowel een landbouwer als een vereerder (van de goden). De cultus is zowel bebouwing en verzorging als ontwikkeling en verering.

In 1880 begon Van Gogh naar foto's en prenten van het werk van zijn bewonderde Franse voorganger te kopiëren. In 1885 schreef hij uit Nuenen aan zijn vier jaar jongere broer Theo (Br. 400) 'Als ik zeg dat ik een boerenschilder ben, dat is werkelijk zoo (...) ik voel me thuis daar. En 't is niet voor niets, dat ik bij de mijnwerkers en turfboertjes en de wevers en boeren hier zooveel avonden bij 't vuur heb zitten peinzen (...). Door op alle uren van den dag voortdurend het boerenleven te zien, ben ik er zoo ingeraakt dat werkelijk ik aan niets anders haast ooit denk. (...) Wat ik dus niet hoop te vergeten is, dat 'il s'agit d'y aller en sabots', n.l. tevreden te zijn in zake eten, drinken, kleding, slapen, met waar de boeren mee tevreden zijn. Dat deed Millet en, trouwens, begeerde niet anders, en dat maakt dat in mijn oog als mensch hij aan de schilders een weg heeft gewezen, die b.v. Israëls en Mauve, die nogal weelderig leven, niet wijzen, en alweer zeg ik: Millet is vader Millet, n.l. raads- en leidsman in alles voor de jongere schilders.'

In 1881 verscheen een biografie van Millet door Alfred Sensier. Van Gogh las het boek een jaar later, met een groot gevoel van herkenning. Zoals Millet zich had teruggetrokken in het destijds nog landelijke Barbizon, verhuisde hij, geïnspireerd door diens voorbeeld, in 1883 van Den Haag naar het nog ruwe en ongerepte Drente. Nu was Barbizon eind negentiende eeuw vermoedelijk toch wel iets minder rauw, duister en verlaten dan de Drentse veenkoloniën waar Vincent op zijn eentje heentrok. Zeker is dat Van Gogh in alles net iets extremer was dan zijn grote voorbeeld.

Wie de boeren-schilderijen bekijkt van de twee schilders die tot 26 februari 1989 in het Van Gogh Museum te Amsterdam naast elkaar zijn te zien, wordt getroffen door het perfecte meesterschap van Millet vergeleken bij de in het begin nog onbeholpen, stijve pogingen van Vincent. De boeren van Millet werken echt, en hard. Die van Vincent staan nogal eens in wat wij moeten geloven dat een werkhouding is. De schilderijen van Millet zijn evenwel, in al hun haast fotografisch realisme, soms op het sentimentele af. Van Goghs werk, hoekiger, harder, rauwer, moderner en expressiever, overtreft uiteindelijk, en zeker tegen het einde van zijn korte schildersleven, het werk van de meester in ieder opzicht. Dit blijkt zelfs uit de Millet-kopieën die hij maakte in het krankzinnigengesticht te Saint-Rémy-en-Provence, nadat hij daarvoor in Arles een extatische en volstrekt oorspronkelijke, creatieve periode had doorgemaakt.

Een feit is ook dat Van Gogh veel letterlijker dan de vereerde Millet ‘als een boer heeft gezwoegd’ in de slechts ongeveer zeven jaar van zijn schildersleven. Hij maakte, naast elfhonderd tekeningen, zo’n negenhonderd schilderijen. Millet, die zoveel meer tijd tot zijn beschikking had, produceerde ‘slechts’ vierhonderd schilderijen.

Hoewel de betekenis van Millet als vaderfiguur en (geïdealiseerde) voorganger in de schilderkunst natuurlijk minder werd naarmate Vincent vorderde in het schildersvak, heeft hij hem nooit verloochend. Zijn kosmische religiositeit, die hij in de periode te Arles uitdrukt in talloze zaaiers, korenschoven, sterrennachten, bleef hem verbinden met Millet. Geen kerkelijke dogmatiek, maar devotie, een ‘cultus’ van het goddelijke in de natuur was wat Van Gogh zeker en Millet waarschijnlijk in hun schilderijen wilden uitdrukken.

Een catalogus, ook bij een belangrijke tentoonstelling, is doorgaans niet meer dan een decoratief plaatjesboek. De catalogus bij de huidige Van Gogh & Millet-tentoonstelling heb ik echter van voor tot achter ademloos gelezen. Met name de inleiding van Louis van Tilborgh (pp. 9-24) vond ik buitengewoon helder en verhelderend geschreven. Ook de korte en langere commentaren bij de

afgebeelde werken door hem en zijn co-auteurs Sjraar van Heugten en Philip Conisbee leken mij stilistisch en didactisch opmerkelijk. Voor de liefhebbers: een boek om meteen te kopen.

Kort na de feestelijke opening van de bijzondere Van Gogh & Millet-tentoonstelling te Amsterdam, werden drie van de bekendste schilderijen van Van Gogh uit het Kröller-Müller Museum te Otterlo gestolen. Bij de feestelijke opening van de Amsterdamse expositie voor een select gezelschap genodigden, onder het genot van een strijkje en een exquis buffet, vroeg ik mij al af of de hedendaagse kunstliefde zich niet erg heeft vervreemd van de intenties van i.c. de boerenschilders en andere uitbeelders van de ‘verlangens naar het oneindige.’

Hoe kun je je verder verwijderen van het harde, eenzame zwoegen, de bescheidenheid en de gepassioneerde natuurdevotie van iemand als Van Gogh, dan via de huidige gladde, binnen de musea gebureaucratiseerde en daarbuiten totaal gecommmercialiseerde kunstcultuur? Als de opzienbarende diefstal te Otterlo niet weer het werk was van een psychisch gestoorde, maar door jacht op het grote geld is ontstaan, dan is dat eigenlijk ‘logisch’ in een tijdperk waarin beeldende kunst een lucratieve beleggingsvorm is geworden en een statussymbool.

Is ‘kunst’, vroeg ik mij af — en alles wat daar nu omheen hangt aan sociale distinctiedrift en grove geldzucht — niet bezig dezelfde duistere weg te gaan als het boerenleven sinds de eeuwwisseling? Van inspirerende, kosmisch-religieuze troost naar een kille cultus van god Cash? Ordinaire zelfpropaganda van jonge kunstenaars, sensatiezucht en modieus massagedrag bij hun publiek, schilderijenroof, oneerlijke taxateurs, vervalsingen: het hoort bij de moderne kunstwereld als dierenkwelling en milieuvergiftiging bij het moderne boerenbedrijf. Van Tilborgh citeert in de tentoonstellingscatalogus Van Gogh, die uit de inrichting te Saint-Rémy in september 1889 (Br. 602) aan Theo schreef: ‘Ik mag dan in de verte de mogelijkheid van een nieuwe schilderkunst zien, voor mij is (de verwezenlijking daarvan) te zwaar.’ Het is Van Gogh, ondanks wat hij daarover zelf dacht in een depressieve stemming, gelukt de religieus-geïnspireerde kunst à la Millet wezenlijk te vernieuwen. Misschien zullen sommigen van ons nog beleven dat de kunst als geheel wordt gered en vernieuwd uit wat nu een onstuitbare gang in de diepte lijkt.

De tentoonstelling Van Gogh/Millet is te zien in het Rijksmuseum Vincent van Gogh tot 26 februari 1989. Prijs catalogus f 39,50.

Noot redactie website: In december 1988 werden drie schilderijen van Van Gogh uit het Kröller-Müller Museum gestolen. De kunstwerken zijn: een voorstudie van De Aardappeleters (1885), Uitgebloeide Zonnebloemen (1887) en Weefgetouw met Wever (1884). De doeken zijn beschadigd teruggevonden. Twee mannen werden voor het misdrijf veroordeeld.